

ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ Buddhist Tourism Strategy of Forest Temple Monks in Northeastern Region of Thailand

พระครูธรรมธรศิริวัฒน์ สิริวิพัฒน์ Phra Kru Thammathornsiriwat Siri wattano

พระวิมาน คมภีร์ปญโญ Phra Viman Gambhirapañño

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์มหาสารคาม

arsomman1653@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย” โดยจะมุ่งเน้นวัตถุประสงค์เพื่อเสนอยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการสำรวจและสัมภาษณ์ 48 รูป/คน และนำเสนอผลการวิจัยในเชิงพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกเป็น 14 รูปแบบ คือ การท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติธรรม การศึกษาธรรมะ การเรียนรู้ การสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การท่องเที่ยววัฒนธรรมชาวพุทธท้องถิ่น การท่องเที่ยวประวัติ/ผลงาน ปฏิปทา การพักผ่อน การแสวงบุญ สุขภาพ วิถีชีวิตพระสงฆ์ ศิลปะ/จิตรกรรม และประวัติศาสตร์ของพระสงฆ์สายวัดป่า จึงเสนอยุทธศาสตร์เพื่อพัฒนาและยกระดับศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 6 ยุทธศาสตร์ ดังนี้ 1) ยุทธศาสตร์การอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า 2) ยุทธศาสตร์การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า 3) ยุทธศาสตร์การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า 4) ยุทธศาสตร์การบูรณาการการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า 5) ยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า และ 6) ยุทธศาสตร์การเฝ้าระวังปัญหาจากการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

คำสำคัญ : ยุทธศาสตร์/การท่องเที่ยวเชิงพุทธ/พระสงฆ์สายวัดป่า.

Abstract

This article is part of the study “Buddhist Tourism Strategy of Forest Temple Monks in Northeastern Region of Thailand”, with focus on presentation of Buddhist Tourism strategy of forest temple monks in Northeastern Region of Thailand. This is a qualitative study using survey and interview of 48 monks/people, and result of which is presented in descriptive analytics.

The result was that the Buddhist Tourism strategy of forest temple monks in Northeastern Region of Thailand was divided into 14 types: Dharma studies, practice tourism, learning, worshipping the sacred, environmental tourism, local Buddhist cultural tourism, biographic/work tourism, behavioral tourism, recreation, pilgrimage, health, monk lifestyle, art, and history of forest monks. This study therefore proposed six strategies for development and elevation of Buddhist Tourism strategy of forest temple monks in Northeastern Region of Thailand: 1) Conservation of forest Buddhist tourism attractions, 2) promotion of forest Buddhist Tourism, 3) development of forest Buddhist Tourism, 4) integration of forest Buddhist Tourism, 5) propagate Buddhism in the form of Buddhist Tourism with forest monks, 6) monitor potential problems with forest Buddhist Tourism.

Keywords: Strategy/Buddhist Tourism/Forest Monks.

บทนำ

ในประเทศไทยมีสถานที่ท่องเที่ยวที่หลากหลายที่สุดประเทศหนึ่งของโลก จึงมีการผลักดันให้เปิดตลาดการท่องเที่ยวมากขึ้น ซึ่งมีความสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ที่ 2 ของกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา ที่ได้กำหนดให้มีการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงคุณภาพให้มีความเติบโตอย่างยั่งยืน โดยส่งเสริมการกระจายการเดินทางท่องเที่ยวและการเติบโตทางการท่องเที่ยว เชื่อมโยงระหว่างกลุ่มจังหวัดและภูมิภาค สร้างการรับรู้เอกลักษณ์ของพื้นที่ (กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, 2554: 34) โดยมุ่งเสริมยุทธศาสตร์การกระจายนักท่องเที่ยวไปสู่ภูมิภาค เพื่อให้อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นตัวกระตุ้นระบบเศรษฐกิจของประเทศให้มีความเข้มแข็งและเติบโตอย่างยั่งยืน ขณะเดียวกันยัง

สามารถเชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้านอันจะนำไปสู่การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวที่ได้มาตรฐานร่วมกัน
อย่างเป็นระบบ ทั้งยังเป็นการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2557: 7)
ซึ่งในประเทศไทยมีปัจจัยการท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก แต่ละภูมิภาคก็มีปัจจัยและเอกลักษณ์ด้านการ
ท่องเที่ยว จึงส่งผลให้การท่องเที่ยวในประเทศไทยมีหลากหลายรูปแบบ ในส่วนของปัจจัยทางศาสนาที่
เป็นส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดวงจรการท่องเที่ยว

พระพุทธศาสนาได้มีส่วนสำคัญในการกระตุ้นการท่องเที่ยว “มีนักท่องเที่ยวเดินทางไป
นมัสการสังเวชนียสถาน 4 ตำบล ในประเทศอินเดีย หรือแม้แต่คนไทยเดินทางไปศึกษาปฏิบัติธรรม
ทอดผ้าป่า ทอดกฐิน ตามต่างจังหวัดในเทศกาลต่าง ๆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า กิจกรรม ประเพณี และการ
เรียนรู้ทางศาสนาเป็นกิจกรรมที่ทำให้ผู้คนเดินทางไปยังสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ
จำนวนหนึ่งได้เลือกกิจกรรมการเรียนรู้ทางศาสนา (พระมหาสุทิตย์ อาภากรโธ และคณะ, 2560)
สอดคล้องกับทางการประเทศอินเดียที่ได้ตระหนักถึงความสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงศาสนา ปัจจุบัน
ทางการอินเดียกำลังให้ความสนใจกับทัวร์เชิงศาสนา โดยเฉพาะในหมู่ชาวพุทธ เพราะสถานที่
ศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาพุทธส่วนใหญ่อยู่ในประเทศอินเดีย ทำให้เกิดอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและ
รัฐบาลอินเดียใช้ดึงดูดนักท่องเที่ยวสำหรับทัวร์เชิงศาสนา เชื่อว่าจะมีนักท่องเที่ยวชาวพุทธปีละ 2-3
ล้านคน โดยรัฐบาลอินเดียเรียกโครงการนี้ว่า Buddhist circuit หรือ วงจรชาวพุทธ (วอยซ์ ออฟ
อเมริกา, 2560)

จากปัจจัยดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาเป็นต้นทุนการท่องเที่ยวที่สำคัญ ซึ่งเป็
การแปลงต้นทุนทางพระพุทธศาสนาเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจ หากประเทศไทยมีการบริหารจัดการ
ที่ดีก็จะสามารถดึงดูดศักยภาพการท่องเที่ยวเข้าจังหวัดได้อย่างมีประสิทธิภาพ การท่องเที่ยวเชิงศาสนา
และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวเพื่อชมสิ่งๆที่แสดงความเป็นวัฒนธรรมเช่น วัด โบราณสถาน
โบราณวัตถุ ประเพณี วิถีการดำเนินชีวิต ศิลปะทุกแขนง และสิ่งต่าง ๆ ที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองที่
มีการพัฒนาให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม การดำเนินชีวิตของบุคคลในแต่ละยุคสมัย นักท่องเที่ยวจะ
ได้รับทราบประวัติความเป็นมา ความเชื่อ มุมมองความคิด ความศรัทธา (กองแผนและงบประมาณ
องค์การบริหารส่วนจังหวัดขอนแก่น, 2555: 25) จึงจำเป็นจะต้องมีการบริหารจัดการที่ดีเพื่อเพิ่ม
ศักยภาพการท่องเที่ยว

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พบว่า มีพระสงฆ์สายวัดป่าที่ปฏิบัติ
กรรมฐานเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนทั่วประเทศที่ได้เดินทางไปกราบไหว้

สักการะ ทำบุญ สันทนาธรรม ศึกษาแนวทางการดำเนินชีวิต และปฏิบัติธรรม ตลอดจนการแสวงบุญ กับพระสงฆ์สายวัดป่า ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวที่เกี่ยวกับพระสงฆ์สายวัดป่าอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งสอดคล้อง กับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ได้เสนอให้อาจารย์ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย ทำงานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธ (คมชัดลึก, 2560) ถึงแม้ว่าบางท่านจะ มรณภาพไปแล้ว แต่ก็ยังเป็นจุดหมายของนักท่องเที่ยวที่มีความศรัทธาได้เดินทางไปกราบสรีระหรืออัฐิ ของท่านอยู่เสมอ โดยวัดของท่านได้กลายมาเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงพุทธอีกรูปแบบหนึ่ง จากความ เป็นมาและความสำคัญดังกล่าว ทำให้พบว่าส่วนใหญ่เป็นการท่องเที่ยวที่เป็นไปตามความเชื่อและ ศรัทธาของนักท่องเที่ยว แต่ยังขาดแผนหรือยุทธศาสตร์การบริหารจัดการท่องเที่ยวที่ดี จึงทำให้ คณะวิจัยมีความสนใจที่จะศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยพบว่ายังไม่มีหน่วยงานและภาคส่วนที่เกี่ยวข้องจัดทำ ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธมาก่อน จึงทำให้เป็นประเด็นน่าสนใจในการทำวิจัยเพื่อพัฒนาการ ท่องเที่ยวเชิงพุทธ โดยมุ่งเน้นวิจัยในประเด็นที่เกี่ยวกับยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์ สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาสภาพและปัญหาการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ
- 2) เพื่อศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ
- 3) เพื่อเสนอยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ

วิธีดำเนินการวิจัย

3.1 รูปแบบการวิจัย : การศึกษาวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้รูปแบบการศึกษาวิจัยวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และการศึกษา ข้อมูลภาคสนาม (Field Work Study)

3.2 พื้นที่การวิจัยและผู้ให้ข้อมูลหลัก

1) พื้นที่การวิจัย : พื้นที่ในการดำเนินการวิจัยได้กำหนดพื้นที่วิจัยซึ่งเป็นวัดของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีชื่อเสียงใน 6 จังหวัด โดยคัดเลือกจังหวัดละ 1 แห่งรวมใช้พื้นที่วิจัย 6 แห่ง ดังนี้ (1) วัดโพธิ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น พระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์) (2) วัดป่าบ้านตาด ตำบลบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี (หลวงตามหาบัว ญาณสมปนโน) (3) วัดป่าสุทธาวาส ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร (หลวงปู่มั่น ภูริทตโต) (4) วัดบูรพาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ (หลวงปู่ดูล อตุโล) (5) วัดอรุณบรรพต อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย (หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ) และ (6) วัดหนองป่าพง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี (หลวงปู่ชา สุภทฺโท)

2) ผู้ให้ข้อมูลหลัก : ในการวิจัยนี้ได้กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการวิจัย โดยใช้การเลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) เฉพาะกลุ่มผู้ที่มีความเกี่ยวข้องกับประเด็นการวิจัยโดยจำแนกออกเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้ (1) กลุ่มเจ้าอาวาสวัดทั้ง 6 แห่ง รวมจำนวน 6 รูป (2) กลุ่มพระสงฆ์วัดละ 2 รูป รวมจำนวน 12 รูป (3) กลุ่มนักท่องเที่ยววัดละ 5 รูป/คน รวมจำนวน 30 รูป/คน รวมทั้งหมดจำนวน 48 รูป/คน

3.3 เครื่องมือการวิจัย : คือ แบบสัมภาษณ์ คือ เพื่อใช้ในการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก 3 กลุ่ม จำนวน 48 รูป/คน

3.4 การเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย

1) การเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสาร : การศึกษาข้อมูลเอกสาร 2 ส่วน คือ (1) ข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539 และ (2) ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ ตำรา บทความ หนังสือและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น โดยศึกษาข้อมูลในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับแนวความคิดการท่องเที่ยว พระสงฆ์สายวัดป่า และการท่องเที่ยวเชิงพุทธ เป็นต้น

2) การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม : การศึกษาข้อมูลภาคสนามโดยใช้วิธีการสำรวจข้อมูลพื้นฐานและบริบทพื้นที่วิจัย และการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก 3 ประเด็นหลัก คือ สภาพและปัญหาการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

3.5 การวิเคราะห์และนำเสนอข้อมูล : นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษามาวิเคราะห์เชิงเนื้อหา และสังเคราะห์ข้อมูล เพื่อตอบประเด็นปัญหาการวิจัยตามวัตถุประสงค์ และได้สร้างชุดความรู้ใหม่ จากการวิจัย แล้วนำเสนอผลการวิจัยเชิงพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description)

ผลการวิจัย

สภาพและปัญหาการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

สภาพปัญหาของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกตามพื้นที่วิจัยทั้ง 6 แห่ง ดังต่อไปนี้

1) สภาพปัญหาการท่องเที่ยววัดโพธิ์ พบว่า มี 3 ส่วน คือ (1) ปัญหาด้านการบริการ คือ ขาดบุคลากรแนะนำการท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบ (2) ปัญหาการจัดแสดง คือ สถานที่เก็บและแสดงบริการของท่านอยู่บนศาลาโพธิสาร 72 ชั้น 3 จึงทำให้นักท่องเที่ยวเข้าถึงได้ยาก (3) ปัญหาด้านข้อมูล คือ ขาดแผนผังและการอธิบายสถานที่ท่องเที่ยว

2) สภาพปัญหาการท่องเที่ยววัดป่าบ้านดาด พบว่า มี 3 ส่วน คือ (1) ปัญหาเกี่ยวกับการขาดบุคลากรทำหน้าที่ด้านการท่องเที่ยวโดยตรง (2) ปัญหาทางด้านข้อมูล เพราะฐานข้อมูลส่วนหนึ่งกำลังดำเนินการจัดสร้างยังไม่เสร็จ และ (3) ปัญหาด้านการบริการ เพราะวัดไม่ได้เน้นให้บริการนักท่องเที่ยว แต่จะเน้นการปฏิบัติธรรมเป็นหลัก

3) สภาพปัญหาการท่องเที่ยววัดอรุณบรรพต มี 2 ส่วน คือ (1) ป้ายบอกทางไม่ชัดเจนในบางช่วงทำให้นักท่องเที่ยวหลงทางบ่อย (2) ขาดบุคลากรให้คำแนะนำและให้ข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว

4) สภาพปัญหาการท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส มี 3 ส่วน คือ (1) ปัญหาด้านการบริการ เพราะบุคลากรให้บริการนักท่องเที่ยวมีน้อยเมื่อเทียบกับสัดส่วนนักท่องเที่ยวจำนวนมาก (2) ปัญหาด้านข้อมูล เพราะมีข้อมูลบางส่วนใช้มานานหลายปีแล้ว ทำให้ข้อมูลไม่ชัดเจน (3) ปัญหาจากนักท่องเที่ยวไม่รักษาความสะอาด

5) สภาพปัญหาการท่องเที่ยววัดหนองป่าพง มี 2 ส่วน คือ (1) ปัญหาเกี่ยวกับการบริการ เพราะยังไม่มีบุคลากรนำนักท่องเที่ยวเยี่ยมชมสิ่งต่าง ๆ ส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวจะเดินชมเอง

ทำให้บางครั้งเข้าไม่ถึงแหล่งท่องเที่ยวสำคัญเพราะมีพื้นที่กว้างใหญ่ (2) ปัญหาเกี่ยวกับพฤติกรรมนักท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยว ซึ่งมักส่งเสียงดังรบกวนพระสงฆ์ สามเณร และผู้ปฏิบัติธรรม

6) สภาพปัญหาแหล่งท่องเที่ยววัดบูรพาราม มี 2 ส่วน คือ (1) ปัญหาเกี่ยวกับบุคลากรดูแลรักษาเสนาสนะไม่ทั่วถึง (2) ปัญหาเกี่ยวกับการบุคลากรให้บริการนักท่องเที่ยวยังมีน้อยเกินไป ทำให้นักท่องเที่ยวไม่ได้รับข้อมูลที่สำคัญเกี่ยวกับหลวงปู่ดุลย์

รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

จากการศึกษาข้อมูลในพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง มีทั้งรูปแบบการท่องเที่ยวที่เหมือนและแตกต่างกัน ผลการวิจัยสรุปได้ ๑๔ รูปแบบ ดังต่อไปนี้

1) การท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติธรรม คือ พื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง จะมีการท่องเที่ยวรูปแบบการปฏิบัติธรรม เพราะจะมีทั้งพระภิกษุและประชาชนทั่วไปเข้ามาปฏิบัติธรรม

2) การท่องเที่ยวเชิงศึกษาธรรมะ คือ นักท่องเที่ยวที่เข้ามาวัดแต่ละแห่งโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเรียนรู้ธรรมะ ทั้งในรูปของปริศนาธรรม คติธรรม เนติธรรม และสุภาสิตธรรม

3) การท่องเที่ยวเชิงศึกษาแหล่งเรียนรู้ภายในวัด ในพื้นที่วิจัยทั้งหมดจะมีการจัดนิทรรศการและแหล่งเรียนรู้อื่น ๆ เช่น แหล่งเรียนรู้พุทธประวัติ แหล่งเรียนรู้วิถีวัฒนธรรมและวิถีชีวิต เป็นต้น

4) การท่องเที่ยวเชิงสังคตีสถิต คือ การท่องเที่ยวเพื่อสักการะสังคตีสถิตและสิ่งที่เป็นมงคลต่าง ๆ เช่น สักการะพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ รูปเหมือนพระเกจิอาจารย์ สักการะอัฐิธาตุของพระสงฆ์สายวัดป่า ก่อให้เกิดความศรัทธาและเป็นมงคลแก่ชีวิต

5) การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือ นักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวในวัดเชิงนิเวศ ความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งพืชและสัตว์ ความร่มรื่น และเพลิดเพลินกับสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

6) การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม คือ การเยี่ยมชมทางวัฒนธรรม เช่น หลวงปู่โพธิ์ได้สร้างพิพิธภัณฑมรดกอีสาน ซึ่งเป็นการรวมสิ่งของเครื่องใช้ในวิถีชีวิต วัฒนธรรมและศาสนา วัดหนองป่าพงได้ทำเป็นพิพิธภัณฑพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท) ซึ่งมีสิ่งของเครื่องใช้ในวิถีชีวิตต่าง ๆ ซึ่งเป็นการบอกเล่าวิถีวัฒนธรรม เป็นต้น

7) การท่องเที่ยวเชิงประวัติและผลงาน คือ นักท่องเที่ยวที่สนใจศึกษาประวัติความเป็นมาของพระสงฆ์สายวัดป่า ซึ่งจะทำให้เข้าใจความเป็นมาของแต่ละท่านและเกิดความศรัทธาต่อปฏิบัติของท่านอย่างลึกซึ้ง

8) การท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้ปฏิบัติและวิถีชีวิตของพระสงฆ์สายวัดป่า คือ การท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้ปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่า การปฏิบัติกัมมัฏฐาน ปฏิบัติที่นำเลื่อมใส และการธุดงค์ตามแนวทางพระสงฆ์สายวัดป่า

9) การท่องเที่ยววิถีชีวิตของพระสงฆ์แต่ละวัดในยุคปัจจุบัน คือ กลุ่มนักท่องเที่ยวที่เข้ามากราบไหว้ ศึกษาข้อวัตรปฏิบัติ และวิถีชีวิตของพระสงฆ์สายวัดป่าในปัจจุบันที่ได้รับการสืบทอดมาจากบูรพาจารย์

10) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อแสวงบุญ คือ การท่องเที่ยวไปตามวัดต่าง ๆ เพื่อการแสวงบุญ โดยเชื่อว่าถ้าหากทำบุญกับพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบก็จะได้บุญมาก

11) การท่องเที่ยวเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ คือ นักท่องเที่ยวที่ต้องการหนีออกจากสังคมเมืองที่พลุกพล่าน เพื่อไปพักผ่อนหย่อนใจในวัดที่มีความสงบร่มรื่นและร่มเย็นสถานปลอดภัย เหมาะแก่การพักผ่อนหย่อนใจ ทำให้นักท่องเที่ยวเลือกใช้วัดป่าเป็นที่พักผ่อนในมุมสงบเพื่อทบทวนชีวิตและคตินานต่าง ๆ

12) การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ คือ การท่องเที่ยวเพื่อสุขภาพจิตดี ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวเชิงกุศลธรรม ทำให้จิตใจผ่อนคลายความตึงเครียด บางวัดมีการบริการสุขภาพกาย เช่น แพทย์แผนไทย รักษาโรคด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น และบริการนวดเพื่อสุขภาพ

13) การท่องเที่ยวศิลปกรรม จิตรกรรม และสถาปัตยกรรม คือ การเยี่ยมชมสิ่งก่อสร้าง ภาพวาด ประติมากรรม ศิลปกรรม จิตรกรรม และสถาปัตยกรรม ซึ่งมีทั้งความสวยงามและแฝงด้วยปริศนาธรรม

14) การท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ คือ การท่องเที่ยววัดแต่ละแห่งยอมทำให้ทราบประวัติความเป็นมาของวัดและสังคมแต่ละยุคสมัย ถาวรวัตถุต่าง ๆ และลำดับเจ้าอาวาส ซึ่งล้วนแล้วแต่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องราวประวัติศาสตร์ด้วย

ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
จากการวิจัยพบว่า การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธควรมีการจัดทำยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 6 ยุทธศาสตร์ ซึ่งประกอบด้วยแผนงานและกลยุทธ์ ดังต่อไปนี้

ยุทธศาสตร์ที่ 1 : ยุทธศาสตร์ด้านการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย 4 แผนงาน ดังต่อไปนี้

1) แผนงานที่ 1 การอนุรักษ์ต้นทุนการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 2 กลยุทธ์ ได้แก่ การสืบทอดมรดกธรรมของพระสงฆ์สายวัดป่าในอดีต และการรักษาบริบทของแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

2) แผนงานที่ 2 การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 4 กลยุทธ์ ได้แก่ การจัดการขอบเขตและแผนผังในแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า การจัดการแหล่งท่องเที่ยวให้สอดคล้องกับสถานปฏิบัติธรรมวัดป่า การจัดการระบบนิเวศในแหล่งท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่า และการอนุรักษ์สภาพภูมิทัศน์ในแหล่งท่องเที่ยว

3) แผนงานที่ 3 การรักษาอัตลักษณ์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 2 กลยุทธ์ ได้แก่ การสร้างระเบียบและวิธีการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า และขอบเขตการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

4) แผนงานที่ 4 การอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 4 กลยุทธ์ ได้แก่ การปลูกฝังจิตสำนึกให้มีความห่วงใยแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า หลักการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่ากลยุทธ์ที่วิธีการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า และแนวทางอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

ยุทธศาสตร์ที่ 2 : ยุทธศาสตร์ด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย 2 แผนงาน ดังนี้

1) แผนงานที่ 1 ส่งเสริมสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อการท่องเที่ยว จำแนกออกเป็น 2 กลยุทธ์ ได้แก่ การส่งเสริมสิ่งอำนวยความสะดวกในการเดินทาง และส่งเสริมประสิทธิภาพของสิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยว

2) แผนงานที่ 2 เสริมสร้างศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 2 กลยุทธ์ ได้แก่ ส่งเสริมศักยภาพการแข่งขันให้กับการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า และส่งเสริมทรัพยากรด้านการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่า

ยุทธศาสตร์ที่ 3 : ยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย 2 แผนงาน ดังนี้

1) แผนงานที่ 1 การขยายฐานนักท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 6 กลยุทธ์ ได้แก่ การขยายฐานนักท่องเที่ยวภายในประเทศ การขยายฐาน

นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ พัฒนาที่พิกให้กับกลุ่มนักท่องเที่ยวที่นิยมเดินทางมาค้างคืนในแหล่ง
ท่องเที่ยว การบริการนักท่องเที่ยวกลุ่มที่ไม่ค้างคืนในแหล่งท่องเที่ยว พัฒนาปัจจัยพื้นฐานเพื่อ
ตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว และการขยายฐานนักท่องเที่ยวกลุ่มใหม่ ๆ

2) แผนงานที่ 2 การพัฒนาปัจจัยการท่องเที่ยวและบุคลากรด้านการท่องเที่ยว 3 กล
ยุทธ์ ได้แก่ การเสริมสร้างปัจจัยการท่องเที่ยว การพัฒนาบุคลากรด้านการบริการนักท่องเที่ยว และ
พัฒนาศักยภาพการแข่งขันกับการท่องเที่ยวรูปแบบอื่น

**ยุทธศาสตร์ที่ 4 : ยุทธศาสตร์ด้านการบูรณาการการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์
สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย 2 แผนงาน ดังนี้**

1) แผนงานที่ 1 การสื่อสารด้านการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ 2 กลยุทธ์ ได้แก่ การบริการข้อมูลข่าวสารแก่นักท่องเที่ยว และการโฆษณา
ประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยว

2) แผนงานที่ 2 การเชื่อมโยงเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 4 กลยุทธ์ ได้แก่ การเชื่อมโยงการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัด
ป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การเชื่อมโยงเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การเชื่อมโยงเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่ากับ
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การเชื่อมโยงรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่ากับ
การท่องเที่ยวรูปแบบอื่น และการผลักดันแผนการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าเข้าสู่
ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

**ยุทธศาสตร์ที่ 5 : ยุทธศาสตร์ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปของการท่องเที่ยว
เชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย 3 แผนงาน ดังนี้**

1) แผนงานที่ 1 การท่องเที่ยวเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา 3 กลยุทธ์ ได้แก่ การ
ท่องเที่ยวเพื่อการเผยแผ่พุทธธรรม วิธีการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า และสร้างคุณค่า
ของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

2) แผนงานที่ 2 ส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ
ของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 3 กลยุทธ์ ได้แก่ การเผยแผ่ต้นตอเดิมในแหล่ง
ท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่า การเผยแผ่ปฏิบัติทางของพระสงฆ์สายวัดป่าที่ยังมีชีวิตอยู่ และการ
เสริมสร้างแหล่งท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่ารุ่นใหม่

3) แผนงานที่ 3 จัดกิจกรรมการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 2 กลยุทธ์ ได้แก่ รูปแบบการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า และสร้างกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เกื้อกูลต่อพระสงฆ์สายวัดป่า

กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ 6 : ยุทธศาสตร์ด้านการเฝ้าระวังปัญหาจากการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย 2 แผนงาน ดังนี้

1) แผนงานที่ 1 ความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวในการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 2 กลยุทธ์ ได้แก่ มาตรการความปลอดภัยต่อชีวิตของนักท่องเที่ยว และมาตรการความปลอดภัยต่อทรัพย์สินของนักท่องเที่ยว

2) แผนงานที่ 2 การเฝ้าระวังปัญหาและผลกระทบต่อแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 2 กลยุทธ์ ได้แก่ การเฝ้าระวังปัญหาที่จะกระทบต่อแหล่งท่องเที่ยว แนวทางป้องกันและแก้ปัญหาการท่องเที่ยวในวัดป่า

สรุป ผลการวิจัยยุทธศาสตร์เพื่อพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ควรดำเนินการให้ครอบคลุม ๖ ยุทธศาสตร์ (๑) ยุทธศาสตร์ด้านการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (๒) ยุทธศาสตร์ด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (๓) ยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (๔) ยุทธศาสตร์ด้านการบูรณาการการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (๕) ยุทธศาสตร์ด้านการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในรูปของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และ (๖) ยุทธศาสตร์ด้านการเฝ้าระวังปัญหาจากการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

อภิปรายผลการวิจัย

การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นพฤติกรรมการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาที่เป็นผลพวงมาจากความเลื่อมใสในปฏิบัติ วิถีชีวิต และหลักธรรมคำสอนของพระสงฆ์สายวัดป่า จึงเป็นแรงดึงดูดให้นักท่องเที่ยวมีความสนใจเข้ามาท่องเที่ยว แต่ยังขาดกระบวนการจัดการท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบ ซึ่งจำเป็นต้องมีการพัฒนาปัจจัยการท่องเที่ยว

ให้มีคุณภาพมากยิ่งขึ้น สอดคล้องกับพรทิพย์ กิจเจริญไพศาล ที่กล่าวว่าการพัฒนาการท่องเที่ยวที่มีประสิทธิภาพจะเน้นหนักไปที่องค์ประกอบ 3 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านแหล่งท่องเที่ยว 2) ด้านบริการทางการท่องเที่ยว และ 3) ด้านการตลาดและประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว (พรทิพย์ กิจเจริญไพศาล, 2553 : 26) นอกจากนี้แล้วผู้วิจัยยังเห็นว่าควรมีการจัดทำยุทธศาสตร์และแผนงานด้านการท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของพระสงฆ์สายวัดป่าขึ้นมารองรับ เพื่อพัฒนาศักยภาพด้านการท่องเที่ยวเชิงพุทธให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น สอดคล้องกับผลการวิจัยของ พระครูวิมลศิลป์กิจ (เรืองฤทธิ์ ธนบุญ) และคณะ (2555: 21) ว่า การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาเป็นการท่องเที่ยวที่ส่งเสริมวัฒนธรรมประเพณี การสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา และเป็นการท่องเที่ยวเพื่อเพิ่มพูนคุณประโยชน์ทางเศรษฐกิจสังคม และป็นผลประโยชน์กลับสู่ชุมชนท้องถิ่นในแหล่งชุมชนต่าง ๆ ที่วัดตั้งอยู่ เพื่อก่อให้เกิดรายได้แก่ชุมชนและยังเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนา นอกจากนี้แล้วในการวิจัยพบว่า ควรบริหารจัดการท่องเที่ยวตามอัตลักษณ์ของพระสงฆ์สายวัดป่าที่เน้นความสงบร่มรื่น สร้างยุทธศาสตร์ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธเพื่อให้เอื้อต่อการท่องเที่ยวตามวิถีทางของพระสงฆ์สายวัดป่าอย่างเหมาะสม นำต้นทุนของพระสงฆ์สายวัดป่ามาเป็นปัจจัยส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงคุณภาพให้เติบโตอย่างยั่งยืน เชื่อมโยงเส้นทางการท่องเที่ยวใหม่ของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อให้การท่องเที่ยวส่งผลให้เกิดคุณค่า ความซาบซึ้งในวิถีปฏิบัติ รวมทั้งสร้างปัจจัยรื้อให้มีการนำหลักธรรมคำสอนและวิถีปฏิบัติมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ซึ่งจะเป็นการท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดกุศลธรรม ประหยัดค่าใช้จ่าย ส่งเสริมศีลธรรมให้กับนักท่องเที่ยว

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา กับมหาเถรสมาคมหรือคณะสงฆ์ ควรนำผลการวิจัยไปปรับใช้เพื่อจัดทำนโยบายและแผนพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธในเชิงพื้นที่ 6 ด้าน ดังนี้ 1) การอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ 2) การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ 3) การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ 4) การบูรณาการการท่องเที่ยวเชิงพุทธ 5) การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ และ 6) การเฝ้าระวังปัญหาหรือผลกระทบจากการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

พื้นที่วิจัยทั้ง 6 แห่ง ควรมีการจัดการท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบ โดยมีการจัดทำแผนการท่องเที่ยว กำหนดรูปแบบการท่องเที่ยว เสริมสร้างปัจจัยการท่องเที่ยว ตั้งศูนย์บริการนักท่องเที่ยว สิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐาน มีการอบรมบุคลากรด้านการท่องเที่ยว การสื่อความหมาย การบริการนักท่องเที่ยว และสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน รวมทั้งการนำแนวคิดการจัดการท่องเที่ยวมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับพื้นที่วิจัย

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

ควรมีการทำวิจัยในประเด็นที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ รูปแบบการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวในวัด การเสริมสร้างปัจจัยการท่องเที่ยววิถีพุทธ รูปแบบการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ การบูรณาการการท่องเที่ยวเชิงพุทธกับพันธกิจคณะสงฆ์ การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า และการท่องเที่ยวเชิงคุณภาพมีส่วนร่วมของชุมชน

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

จากการวิจัยพบว่า พระสงฆ์สายวัดป่าเป็นปัจจัยการท่องเที่ยวสำคัญที่สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้เป็นจำนวนมาก ส่วนวัดป่าก็เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีอัตลักษณ์สำคัญด้านความสงบ ร่มรื่น ก่อให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงกุศลธรรมที่กลมกลืนจิตวิญญาณ และเสริมสร้างสติปัญญาให้กับนักท่องเที่ยว จึงควรนำแนวคิดการจัดการแหล่งท่องเที่ยวและกำหนดยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับพระสงฆ์สายวัดป่า เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของพระสงฆ์สายวัดป่า รวมทั้งบูรณาการกับการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ก็จะทำให้พัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวได้อย่างมีคุณภาพ แต่ควรมีการเฝ้าระวังและจำกัดขอบเขตการท่องเที่ยว เพื่อไม่ให้กิจกรรมการท่องเที่ยวส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของพระสงฆ์สายวัดป่า

References

กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. (2554). *ยุทธศาสตร์กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา พ.ศ. 2555-2559*. กรุงเทพมหานคร : กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา.

- กองแผนและงบประมาณ องค์การบริหารส่วนจังหวัดขอนแก่น. (2555). รายงานการติดตามและ
ประเมินผลการมีส่วนร่วมขององค์การบริหารส่วนจังหวัดขอนแก่นในการส่งเสริมการ
ท่องเที่ยวในจังหวัดขอนแก่น. ขอนแก่น : องค์การบริหารส่วนจังหวัดขอนแก่น.
- พรทิพย์ กิจเจริญไพศาล. (2553). การศึกษาทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญเพื่อ
ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจังหวัดปทุมธานี. รายงานการวิจัย. มหาวิทยาลัยศรีนครี
นทรวิโรฒ.
- พระครูวิมลศิลป์กิจ (เรืองฤทธิ์ ธนปญโญ) และคณะ. (2555). รายงานการวิจัย. การศึกษารูปแบบและ
สภาพแหล่งเรียนรู้ของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดเชียงราย.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2557). การสำรวจพฤติกรรมการเดินทางท่องเที่ยวของชาวไทย พ.ศ. 2557.
กรุงเทพมหานคร : สำนักสถิติพยากรณ์ สำนักงานสถิติแห่งชาติ,
คมชัดลึก. สกว. หนูน มจร ชงวิจัยจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา :<http://www.komchadluek.net/detail/20130808/165421/html> [10 กันยายน 2559].
- พระมหาสุทิตย์ อาภากรโรและคณะ. “รูปแบบของเครือข่ายการเรียนรู้ทางสังคมในการท่องเที่ยวทาง
พระพุทธศาสนา”. [ออนไลน์], <http://ejournals.swu.ac.th/index.php/JOS/article/viewFile/3811/3800> [10 กันยายน 2560].
- วอยซ์ ออฟ อเมริกา. อินเดียเริ่มให้ความสนใจสนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงศาสนา โดยเฉพาะในหมู่ชาว
พุทธในประเทศไทย ญี่ปุ่น และประเทศอื่น ๆ ที่มีชาวพุทธอยู่ด้วย. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา
: <http://www.voathai.com/content/india-buddhist-tourismnm/1606995.html>
[10 กันยายน 2559].